

Léta mého dětství v Tišnově: 1930–1946

JAN ŠMARDA

Část třetí

Moje nejdelší prázdniny

Zima 1944–1945 byla mimořádně tvrdá. Mrzlo a mrzlo, sníh padal a padal, závěje se vršily a stále méně bylo čím topit. Uhlí bylo na lístky a asi si neumíte představit, jaké byly příděly na konci války. Nebylo tedy vůbec divu, že když ministerstvo školství muselo vzít na vědomí, že když už ani dráhy nemají čím topit v lokomotivách, aby mohly jezdit vlaky, nemohou topit ani školy – a navázalo tedy na dva týdny vánočních prázdnin na konci roku 1944 prázdniny uhelné, s časovým vymezením na neurčitou dobu, podle toho, jak skončí zima. Ale abychom my, žáci a studenti, zcela nezvlčili, ministerstvo školství uložilo ředitelům škol využít místních specifických možností a přenést výuku z nevytopených tříd na systém výuky domácí, tedy na řízené a kontrolované studium doma, z učebnic – v souladu s předepsanými, stále závaznými osnovami.

Já jsem byl tehdy student 4. ročníku gymnázia, tedy kvarty tišnovského reálného gymnázia. Vášnivě rád jsem lyžoval, k čemuž mně v Tišnově právě tato zima připravila ideální podmínky – a také jsem se na lyžích cítil stále jistější. Lyže vůbec nebylo třeba na vyhlédnutá místa (na Sychrov nebo do Šatan) nosit, řemínky svázané, na rameně; bylo možno připnout si je na primitivní lyžařské boty hned před domovními dveřmi; vše, kam oko dohlédlo, bylo zasypano bohatými vrstvami sněhu. Přímo po ulicích bylo možno lyžovat – nebylo obavy, že by mohlo jet auto – a pohodlně se dostat kamkoliv do krásného, kopcovitého okolí a příjemně se přitom zahřát klouzavými kroky po závějích měkkého a mrazem jiskřícího sněhu. Naše tehdejší vázání („kandahár“) umožňovalo jak zdvíhat paty, tedy na lyžích kráčet či běžet, tak – po zasunutí dobře vyměřených lanek vázání pod pevné „stříšky“ na bocích lyže – botu a v ní celou nohu pevně připojit k lyži k bezpečnému ovládnutí sjezdu, včetně oblouků a brzdění. Lyžařské vleky tehdy teprve začínaly existovat, aspoň ve vyhlášených horských lyžařských střediscích. Ani v Novém Městě na Moravě nebyl ještě žádný vlek.

Ředitel (přesně: zatímní správce – Provisorischer Leiter) našeho gymnázia Hubert Stavěl vymyslel a namísto školy realizoval tuto formu výuky: každá třída se sejde ve stanovený den ráno – jednou týdně – ve své nevytopené třídě. Studenti (v zimnicích a čepicích) zasednou na svá místa a před nimi budou v cca deseti-

minutových intervalech defilovat jejich učitelé jednotlivých předmětů (ve stejné výstroji). Každý profesor studentům na příští týden zadá porci látky z učebnice, kterou nastudují – včetně kontrolních otázek, pro něž vypracují písemné odpovědi na podepsaný arch linkovaného papíru, který mu pak odevzdají za týden, při příštím setkání.

No, fungovalo to. Dokonce jsme 15. 2. 1945 ve svých třídách dostali z rukou svých třídních profesorů (náš třídní byl latinář Bedřich Kubala) pololetní vysvědčení školního roku 1944–1945. Já jsem na něm měl čtyři dvojky, bylo to mé nejhorší gymnaziální vysvědčení. Zůstane památné tím, že bylo už na první pohled příznakem války – a nejen tím, že jeho tištěný formulář – jako obvykle – nesl nadpis „Grossdeutsches Reich – Protektorat Böhmen und Mähren; Velkoněmecká říše – Protektorát Čechy a Morava“ a že byl zase celý vyplněn dvojjazyčně. Ale hlavně tím, že výmluvně dokládá válečné šetření papírem: je polovičního formátu než obvykle: formátu A5.

Záhy se však ukázalo, že v této zjitřené době se konec války stále zřetelněji blíží. Němci válku prohrávali na všech frontách a tvrdě bojovali o udržení města Brna. Rodiče studentů ze širšího okolí Tišnova, dojíždějících do gymnázia vlakem či autobusem, je přestávali do školy posílat. Nebylo divu, že o ně měli strach. Rozhlas přestával vysílat své přerušeni „wegen Annäherung feindlicher Flugzeuge“ stále častěji, okolní lesy se hemžily partyzány a vlasovci – a tak rodiče chtěli mít své děti pod dozorem, doma. A tak se nás týden za týdnem scházelo v gymnáziu stále méně – až ředitel školy přišel s nápadem, že ten hlouček studentů z Tišnova,

Tišnov – gymnázium

kteřý si udržel svědomitou docházku (nějakých 5 % studentů v každé třídě), už nemusí vystupovat po schodech do své učebny; že bude stačit, když vytvoří skupinu, která se sejde a shromáždí před budovou gymnázia na ulici Na Hrádku a tam se rozdělí ve dvojstupy po třídách a ročnících, čelem k budově. Hlouček profesorů se shromáždí před námi obrácen k nám, aby co nejrychleji vyřídil, co postup výuky vyžadoval. A tak se naše výuka smrštila na nějakou půlhodinu týdně.

Až jednou, v první polovině dubna 1945 (o město Brno se bojovalo 23.–26. dubna) před všechny shromážděné studenty předstoupil ředitel gymnázia Hubert Stavěl a řekl jim přibližně toto: „Milí studenti, zima už končí, ale souběžně s jejím koncem se k nám přiblížila také fronta a s ní konec války. Vždyť slyšíte sami, jak silně nám to v Tišnově od Brna burácí, duní a bouchá. Boje se k nám blíží. Je už snad otázkou jen jednoho týdne, kdy fronta přijde i k nám. Další docházení těch několika z vás, kteří ještě na tato setkání ke škole chodíte, to by se snadno mohlo stát značně riskantním. A proto tento nouzový způsob výuky dneškem končím. Příští týden sem tedy už nechod'te. Věřím, že nám Pán Bůh dá, že se nám podaří přechod fronty přežít, a že se brzy setkáme už v době míru, v osvobozeném Československu. Přeji to ze srdce vám všem, vašim blízkým i všem nám, učitelům. Zatím se jménem školy i jménem svým s vámi loučím.“ A obešel nás a všem nám podal ruku.

A tak se nám prázdniny dále protáhly. A přišlo jaro, přišel květen. Vzpomínám si, jak místní rozhlas vysílal tlapačem z radnice volání pražského rozhlasu o pomoc pro pražské povstání. A v téže době jsem se schoďů od radnice nahoru ke kostelu viděl řadu německých tanků Tiger prchat po náměstí dolů. Směřovaly co nejrychleji na západ, s nadějí na zjetí Američany. Ale současně ještě rovněž na motorce prchající nacisty v uniformě Wehrmachtu stačil v otevřeném okně bytu zastřelit tišnovského občana, který z něj z předčasného nadšení vyvěsil československou vlajku.

Na začátku května osvobození přinesla i do Tišnova rumunská armáda spolu se sovětskou. Ruské vojsko obsadilo Kuthanovo sanatorium pod Klucaninou. Byla to pěchota, vybavená malými selskými povozy, tažené koňmi. Koně uvázali hned za zdí sanatoria, kde byl a je maličký kamenolom. Vypadalo to tam jako ve větší maštali, kterou nikdo neuklízí. A každý podvečer celá dočasná posádka vypochoďovala na Riegerovu ulici k slavnostnímu čepobití; tím se prezentovala tišnovským občanům. Během dne nebylo radno na ulici potkat ruského vojáka; téměř pravidelně následoval z jeho úst příkaz „Davaj časy“! A brzy se začalo vyprávět o případech znásilnění děvčat.

Jako skaut jsem se okamžitě přihlásil tišnovskému Národnímu výboru k funkci spojky. Byl jsem pověřen pomáhat jednomu sympatickému tišnovskému rolníkovi, který se spontánně přihlásil se svým koňským spřežením ke svázení mléka z okolních vesnic, hlavně na sever od Tišnova, až po Lomnici, do tišnovské mlékárny. Bylo to čerstvě nadojené mléko a dovážel je v transportních mléčných konvích.

Z budovy gymnázia jsme stačili odstranit kancelářské administrativní zařízení. (Vyprázdňenou budovu gymnázia Němci zabrali pro ředitelství podzemní továrny na letecké motory DIANA, ukrytou v několika tunelech okolo Tišnova, mj. v tunelu pro rozestavěnou trať do Prahy v Mezihoří.) Do vyprázdňených tříd jsme dovezli a rozestavili lavice, které byly v této souvislosti ze tříd odstraněny a uloženy v Červeném mlýně. A ještě jsme stačili do nich párkrát zasednout, abychom dne 19. července 1945 dostali výroční vysvědčení za 4. ročník – na opět pouze v češtině natištěném formuláři A4, nadepsaném Československá republika a opatřeném 1K kolkem československým.

Překvapivě brzo začalo kino Sokol promítat spojenecké filmy. Jako na úplně první z nich jsem se nedočkavě díval na anglickou černobílou válečnou romanci, česky dabovanou; jmenovala se, tuším, Devátá rota. Poměrně brzy jsem viděl také slavnou americkou Disneyovu kreslenou, barevnou pohádku Sněhurka a sedm trpaslíků, s podmaňujícím hudebním doprovodem. Té vůbec nevadilo, že dabována nebyla; byl jsem doslova okouzlen.

Začala se také hlásit k životu železnice ČSD – tišnovka. Pamatuji se, že když po čase na tišovském nádraží připojili zase jednou několik vozů k jedné z mála zachovalých lokomotiv, vypravili vlak do Brna – Králova Pole. Jeli jsme se jím podívat na tetu Bělu – a vlastně na celé rozbité Brno. Bylo tristní dívat se z okna vlaku: téměř ve všech vesnicích byly rozbité domy a silnice mezi nimi se hlavně

Tišnov z jihovýchodního svahu Květnice. V pozadí Klucanina a údolí Svratky

po okrajích hemžily odstavenými a rezavějícími troskami vojenských aut, motocyklů i tanků, kulometů i děl.

A teta Běla? Ta se ještě před koncem války provdala za vdovce Romana Smejkalu, šarmantního důchodce, velice hodného člověka, vždy připraveného pomoci. Pečovala o něho vzorně. Dlouhá léta pracoval jako vedoucí skladu firmy Konrád Vichr. Teta Běla svá léta, vhodná ke sňatku, přinesla jako oběť dědečkově rodině; bývala by to byla neskonale dobrá maminka, kdyby jí to byl osud umožnil. Když dědečku Vojtěchovi poměrně krátce po sobě zemřely jeho první i druhá manželka a mladší z jeho dcer, musela teta Běla převzít jejich rodinnou funkci – vedení domácnosti a hospodyně. A to při rozsahu rodiny Blatných byla funkce vyžadující veškerý volný čas. Nicméně poměrně brzy zasedla na úřednické místo v Cyrilo-metodějské záložně. A za našeho života po válce v Brně jsme se strýčkem Romanem, s Jurou a s p. Lažanem u nás náruživě hrávali taroky.

A tak nám vlastně skončily vánoční prázdniny 1944 až koncem srpna 1945. Nový školní rok začínal jako obvykle začátkem září. V té době jsem ještě netušil, že na tišnovském gymnáziu mně z tohoto začínajícího školního roku už zbývá jen sedm měsíců.

Nálet na Tišnov

Už jsem se zmínil, že zima 1944–1945 byla tuhá a dlouhá. Ale i ona skončila a začalo jaro; opožděné, ale zato tím prozářenější hřejivými slunečními paprsky. Celé to bohatství sněhu zmizelo tak rychle, že jsme se ani nenadáli. Ledový krunyř Svatky s duněním rozpukal a kry se daly na pouť k jihu; nicméně se přitom postaraly o mnoho ledových bariér, které bylo nutno včas rozbít. A příroda se nám před očima vystrojila bohatou jarní květenou. Prostě, bylo to jaro, jak se patří. Kromě toho tu bylo něco vzácného: konec války se nám přiblížil na dosah ruky a německá vojska byla sice v posledním, ale tím zarytějším tažení.

Fronta byla už blízko nás – a zastavila se před Brnem, které Němci chtěli uhájit stůj co stůj. Stále slyšitelná zvuková kulisa bojů se zastavila, ale bylo stále jasnější, že fronta musí přejít ještě přes nás, než válka skončí. A rodiče nás na to museli připravit.

Jak už jsme slyšeli, školy – a s nimi naše gymnázium – měly prázdniny, ty vánoční s navazujícími uhelnými, nikdy neskončily. Vlaky na tišnovské trati přestávaly jezdit; stále více lokomotiv muselo být odstaveno s kotly prostřílenými kulkami „kotlařů“, z kulometů nalétávajících spojeneckých stíhaček. Dřevoplynu, na něž jezdily autobusy místo na naftu či na benzin, se také začalo nedostávat. Lesy Vysočiny byly stále bohatší na skupiny vyzbrojených českých partyzánů, vlasovců a v nocích seskočivších parašutistů ze západu i z východu. Rodiče z okolních obcí Tišnova už drželi své děti jenom doma.

Myslím, že už jsem řekl, že naše rodina bydlela v 1. patře dvouposchodového činžovního domu na Školní ulici číslo 35. Každá z 12 rodin, v domě bydlících, měla

k dispozici svou místnost (kóji) ve sklepě (kde byla i společná prádelna). A každá rodina ve svém sklepě skladovala hlavně palivo – černé uhlí a dřevo (obojí bylo přidělováno na lístky). Kromě toho ve sklepě měla v policích uloženy své zavařené potraviny, hlavně ovoce, marmelády apod. No – a v této době bylo potřeba zřídít ve sklepní kóji i nouzový příbytek, který měl každé rodině zvýšit možnost přežít frontové boje, a ty už byly za dveřmi: prostě podzemní kryt. (Tato akce se ovšem netýkala těch, kteří měli možnost se přechodně odstěhovat či už se odstěhovali k příbuzným v některé, pokud možno malé a v lesích ukryté okolní vesnici.)

V této situaci moji rodiče především zahrabali do hromady uhlí malý trezorek, do nějž přenesli své vkladní knížky a veškeré cennosti (na to všechno opravdu stačil trezorek hodně malý). A na téže hromadě + vedle ní na cihlové podlaze vytvořili jakási provizorní lůžka pro nás všechny čtyři. Zásobu pitné vody jsme měli v kýblech (o pumpě na dvoře už jsem mluvil), na WC jsme museli do poschodí. Zvláštní zásobu potravin jsme si nedělali.

Každou chvíli nad námi v různých výškách přelétávala bitevní letadla, takže různé tónové barvy a intenzity jejich motorů už samy naznačovaly, kdo nás přiletěl navštívit. Na pozadí jasně modré oblohy se jejich roje krásně leskly. Vzdálené dunění děl a štěkání kulometů, v pozadí s ustavičným temným a zlověstným lomozem války k nám doléhalo od Brna už bez přestávky.

Na Riegerově ulici jsme s kamarády za takového slunného dne zažili zvláštní úkaz. Nad hlavami se nám odehrál vzdušný souboj stíhaček. Nalétávaly na sebe a jejich kulometry suše štěkaly v různě dlouhých sériích. A přitom na nás začal tiše padat hustý déšť jakýchsi snad uniformních stříbřitých šupinek, které se ve slunci mihotavě leskly. Dohodli jsme se, že je to snad vnější lak povrchového kovu letadel, odřený střelami. Teprve za hodnou chvíli si to obě vzájemně nepřátelská letadla nějak rozmyslela či co, odletěla kousek dál a zmizela z našeho dohledu i doslechu. Až po válce jsme se pak doslechli, že to na nás asi dopadal déšť určitého bojového prostředku: šupinky drobných kovových částic typu staniolu, které svým elektromagnetickým působením narušují možnost prostorové orientace nepřátelského letadla.

V noci z 16. na 17. dubna 1945 nouzově přistál na nivě u Březiny na levém břehu Svatky anglický zásobovací bombardér B-24, mířící na dohodnutou shozovou plochu u Lažánek; tam měl shodit odbojovými skupinami organizace Obrana národa vyžádané automatické zbraně, ale byl poškozen nacistickým nočním stíhačem. Osmičlenná posádka se zachránila a hned našla úkryt mezi partyzány. Opuštěné letadlo jsme jako kluci bedlivě sledovali, ale jen zpozzdálí; bylo velmi brzy hlídáno stráží Wehrmachtu.

Ale to byla jen malá odbočka. Z paměti se mně vynořuje ještě jiná drobnost. Měli jsme v kuchyni téměř stále zapnutý náš rozhlasový přijímač, který byl sice jednoduchý, ale přesto nám – jako v podstatě každé rádio – umožňoval ve všeobecně známou večerní dobu poslouchat české vysílání z Londýna. To bylo vždycky zahajováno dvoutónovou znělkou, oním dech beroucím Beethovenovým krátkým

tympánovým motivem z jeho Osudové symfonie. Všechny radiopřijímače v Protektorátu musely být v té době „vykuchány“ z příjmu krátkovlnných vysílaček – právě proto, aby žádný Čech nemohl poslouchat Londýn nebo Hlas Ameriky; věta, suše oznamující, že neuposlechnutí se trestá smrtí, natištěná na kartonku, musela být na každém radiu trvale zavěšena. Nicméně každý dobrý Čech Londýn poslouchal. Tehdy jsem v londýnském vysílání poprvé slyšel onen tak milovaný hlas a charakteristicky vyjadřované formulace ministra Jana Masaryka. Jeho projev, neúnavně povzbuzující nás všechny v Protektorátě k vytrvalosti a informující, jak Wehrmacht dostává na frak, byl vždycky zakončen větou: „Hlavu vzhůru a furt se de.“ No – a přes den jsme měli téměř stále naladěné a dobře slyšitelné Brno. Ať šlo o jakýkoliv pořad (nejčastěji se vysílala reprodukováná hudba), do vysílání stále častěji v nepravidelných intervalech vstupoval a přerušoval je svým stereotypním a nesympatickým hlášením nezúčastněný mužský hlas ze zvukového záznamu: „Achtung, die Luftlage. Über dem Reichsgebiet befindet sich kein feindlicher Kampfverband. Pozor, hlášení o vzdušné situaci. Nad říšským územím není žádný nepřátelský bojový svaz.“ Jakmile se setmělo, musela být všechna okna co nejdokonaleji zatemněna – opět pod pohružkou nejpřísnějších trestů.

Ale ve všední den 25. dubna 1945 před polednem se z radia zcela nečekaně ozvala jiná, také již notoricky známá varianta tohoto hlášení – a týmž hlasem: „Der Sender Brünn der Sendergruppe Böhmen-Mähren schaltet nunmehr die Sendung wegen Einnäherung feindlicher Flugzeuge ab. Vysílač Brno rozhlasu Čechy a Morava přerušuje nyní vysílání, protože se přiblížila nepřátelská bombardovací letadla.“ To znamenalo: všeho nechat a okamžitě utéct do sklepa, jakkoliv maminka už měla oběd hotov a připraven k podávání. Vzpomínám si, že na prostřeném stole už stála otevřená litrová plechová konzerva válečné barvy khaki s nezralými, zelenými rajčaty ve sladkokyselém nálevu. (Tento zelený salát býval v té době na trhu často a mně chutnal; ale co bylo hlavním chodem tohoto oběda, už nevím.) Samozřejmě jsme se už dávno naučili nepodléhat panice – a tak jsme pokračovali v konzumaci a jen jsme si pomysleli: „Tak kdopak to asi dneska dostane?“ (Nejčastější obětí bývalo v té době Wiener Neustadt, Vídeňské Nové Město.) S bombami tehdy přilétala nejčastěji sovětská anebo americká letadla v sevřených útvarech, aby bombardovala nějaký průmyslový či komunikační cíl. Toho dne to však chytil Tišnov, a to hned dvakrát bezprostředně po sobě; v obou případech mělo jít o napadení ustupujících německých vojsk. Dopoledne šlo o ruská letadla a po poledni americká, dodaná Rusům v rámci spojenecké pomoci. Dopoledne šlo o menší škody, odpoledne padaly bomby většího kalibru. Střed města „to dostal“ citelně; a v té souvislosti i my – za kostelem. V Tišnově bylo zabito 15 lidí. Bombardovací svazy přilétaly od východu přes Klucaninu. Zahnal nás do sklepa zesilující se hluk leteckých motorů – a už to začalo. Nestačili jsme ani usednout na svá improvizovaná sedadla. Na pozadí hukotu motorů dost nízko přilétajícího svazu bombardávků se začalo ozývat něco mnohem intenzivnějšího, hlučnějšího a zlověstnějšího: detonace – a ty se blížily k nám. Nebylo pochyb: jsme bombardováni!

Tišnovský kostel od řeky Svratky

Tatínek s maminkou zaujali, stojíce, místa naproti sobě hned ve výklenku dveří do „našeho“ sklepa (kóje); stáli tam těsně za vstupními laťkovými dveřmi ve výklenku nosné, asi půl metru široké zdi, jež byla částí základů pro celou dvouposchodovou stavbu. Každý z obou se pevně opíral o zeď za svými zády; oba vzpažili a dlaněmi se opřeli o sebe. Obloukem svých paží tak vytvořili jakousi biologickou výztuž klenby výklenku nosné zdi. Zvýšili tím pravděpodobnost, že bude-li náš dům zasažen, zřítí se spíše okolní zdivo, ale nosné zdi, byť zříceným zdivem zasypané, zůstanou stát – a zřítí-li se i dveřní oblouk nosné zdi, rodiče nás, syny, zakryjí svými těly. Tu tátovu úvahu jsem ve vteřině pochopil a ocenil.

Nepadlo ani slovo. Zesilující se hluk blížících se detonací v této vteřině dosáhl nejhlasitějšího bodu ve zvlášť hlasitém třesku s okamžitým návalem hustého prachu ve vzduchu, který jsme dýchali, a také současně s viditelným přívalem denního světla do přítmi sklepa; a fortissimo detonací se začalo vzdalovat stejně rychle, jako se dosud blížilo. Záhy jsme zjistili, že všechny popsané optické, akustické i dechové příznaky té vrcholné vteřiny byly dány vytržením dvojích dveří z jejich závěsů: dveří z přízemí do celého systému sklepních kójí a současně dveří z přízemí na dvůr. Dveře do dvora ležely na dvoře několik metrů ode zdi domu. Snad ve všech poschodích byla vytlučena okna. Před pobořeným laťkovým plotem zahrady zel na dvoře nálevkovitý kráter, asi 2 m široký a 1,5 m hluboký... Jiný, obdobný, byl na ulici před domem, směrem k hřbitovu. A i mnoho hrobů bylo poznamenáno obdobně.

Aspoň na tomto místě je nutno se zmínit, že zahrada našeho domu, rozdělená na spravedlivé obdélníčky pro záhony jednotlivých bytů v domě, byla na straně do ulic (Školní a Na Hrádku) ohraničena hustým, křovinatým pámelníkovým a habrovým živým plotem. A ze strany Školní ulice jsem po náletu ke svému leknutí na tomto křoví uviděl utrženou, izolovanou, zčernalou lidskou paži v utrženém rukávu černého svetru. A na protějším chodníku, směrem k hřbitovu, jsem viděl také tělo v Tišnově všeobecně známé staré, trochu bláznivé a tulácké ženy – žebračky, jíž tato paže patřila. To byl asi nejhrůznější zážitek z náletu na Tišnov, na který dodnes nemohu zapomenout. Už jsem se zmínil, že tento nálet v Tišnově zabil 15 lidí. Na město Tišnov tehdy Rusové shodili více než 300 tříštivých bomb. Smysl tohoto náletu však zůstal nejasný.